

УДК 347.95

ПРО ПОРЯДОК ВИЗНАЧЕННЯ СТРОКІВ РОЗГЛЯДУ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ СУДОМ

**І.О. ІЗАРОВА, кандидат юридичних наук, доцент,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка¹**

Стаття присвячена дослідженню понять строків розгляду цивільних справ у суді, моменту початку спливу цього строку та закінчення, а також проаналізовано підстави та порядок спливу строків розгляду справи спочатку, у зв'язку із чим запропоновано шляхи удосконалення чинного законодавства.

Процесуальні строки, строк розгляду цивільних справ, судовий розгляд, цивільне судочинство.

Одним із основних завдань цивільного судочинства є розгляд і вирішення справ судом своєчасно, оскільки розумні строки розгляду й вирішення справ у судах законом забезпечують право осіб на справедливий захист своїх прав, законних інтересів та свобод. Актуальною проблемою для сучасного судової практики є недотримання та порушення судами строків розгляду цивільних справ у судах, що, безумовно, призводить до негативних наслідків. Для усунення проблеми недотримання і порушення строків розгляду справ у судах слід насамперед визначити та проаналізувати причини їх існування. До них варто віднести недотримання строків призначення справи до розгляду, тривалі строки перерв у розгляді справ тощо, можна охарактеризувати як неефективну організацію роботи в судах, чому сприяє надмірне навантаження суддів. Усунення цих причин порушення строків розгляду цивільних справ можливе за умов подальшого удосконалення організації судової діяльності. Існує також ряд причин порушення строків розгляду справ, які були викликані проблемами недосконалості чинного законодавства та відсутності усталеної судової практики, зокрема, недостатньо чітке визначення процесуальних строків розгляду справи судом, моменти початку спливу цього строку та його закінчення, а також підстави розгляду справи спочатку. Отже, **метою** даної публікації є визначення процесуальних строків розгляду цивільних справ судом першої інстанції, а також з'ясування моменту початку його спливу та закінчення.

Питання процесуальних строків у цивільному процесі досліджувалися в роботах майже всіх видатних цивілістів сучасності,

зокрема, основною нашого дослідження стали роботи М.К. Треушнікова, В.В.Комарова, М.Й. Штефана, В.В. Яркова та інш. Але, водночас, у науці активно дискутуються питання про вдосконалення порядку визначення строків розгляду цивільних справ судом, зокрема, шляхом удосконалення чинного цивільного процесуального законодавства.

Відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) «кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім органом, визначеним законом» [1, ст. 6]. У коментарі до положення п. 1 ст. 6 Конвенції, вказується на те, що строк розгляду справи судом включає у себе все провадження із моменту звернення до суду або у порядку попереднього розгляду справи до адміністративного органу і до моменту виконання рішення, а іноді включає попередній розгляд справи адміністративними органами [2, с. 217–220], що свідчить про те, що застосований у Конвенції термін «розгляд справи» триває із того моменту, коли особа проявила ініціативу і звернулась за захистом своїх прав, законних інтересів або свобод й до моменту відновлення справедливості і реального здійснення такого захисту, тобто здійснення виконавчого провадження у справі.

Цивільне судочинство представляє собою сукупність послідовних процесуальних дій, направлених на розгляд і вирішення справи в суді із метою захисту прав, законних інтересів та свобод осіб у справах цивільної юрисдикції, тоді як стадія виконання судових рішень є загальною для всіх видів судочинства в Україні. Не можна заперечити, що виконання судового рішення є заключним етапом захисту прав заради відновлення справедливості, але цей етап провадиться за іншими правилами, встановленими законом, відрізняється суб'єктивним складом, підставами та порядком провадження. Оскільки застосований в Конвенції термін «*an independent and impartial tribunal established by law*» можна перекласти як «незалежний і неупереджений орган правосуддя або адміністративний орган, визначений законом» [2, с. 220], відповідно до положень Конвенції кожен має право на розгляд своєї справи встановленими законом органами, зокрема, суд ухвалює судові рішення у справі, а Державна виконавча служба здійснює його виконання. Тому до поняття «розгляд справ» слід віднести провадження у суді в порядку цивільного судочинства або цивільний процес, а також виконання судового рішення, а під терміном «судовий розгляд» – стадію цивільного судочинства, яка охоплює процесуальні дії із розгляду і вирішення справи в суді. Тобто, термін «розгляд справи», застосований в Конвенції, слід розуміти, як такий, що включає можливий попередній досудовий розгляд справи у порядку, встановленому законодавством, судові провадження, зокрема, у порядку цивільного судочинства, і виконавче провадження. Сутність зазначеного в п. 1 ст. 6 Конвенції положення про «розумні строки» такого розгляду слід тлумачити як такі, що визначають і строки

провадження в суді, і строки виконавчого провадження. І провадження у цивільних справах в судах, і виконавче провадження, відповідно до Конвенції охоплюють процес справедливого і публічного розгляду справи компетентними органами і повинні здійснюватися в розумні строки. Це свідчить про те, що строки провадження у справі в порядку цивільного судочинства мають важливе значення як одного із етапів розгляду справи.

У чинному цивільному процесуальному законодавстві у ч. 1 ст. 157 ЦПК України закріплено положення про те, що суд зобов'язаний розглядати цивільні справи протягом розумного строку, але не більше двох місяців із дня відкриття провадження у справі [3, ст. 157]. Правильність такого визначення строків розгляду справи викликає певні зауваження: по-перше, момент, з якого починається строк розгляду справи в суді; по-друге, який момент вважати закінченням розгляду справи судом.

Це питання безпідставно залишилося поза увагою у постанові Пленуму Верховного Суду України «Про строки розгляду судами України кримінальних і цивільних справ» від 1 квітня 1994 р. № 3 зі змінами від 3 грудня 1997 р. [4], а також у постанові Пленуму Верховного Суду України «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ в суді першої інстанції» від 12 червня 2009 р. № 2 [5].

Слід зауважити, що визначений у ч. 1 ст. 157 ЦПК України строк не є строком проведення стадії судового розгляду, не зважаючи на те, що цією статтею відкривається відповідна глава ЦПК України «Судовий розгляд», оскільки вказаний строк починає витікати з моменту відкриття провадження у справі. У зв'язку із цим, у цей строк слід включати також строк провадження у справі до судового розгляду, а також строк проведення судового розгляду справи.

Отже, за вказаним вище положенням строк розгляду цивільної справи починає витікати з моменту відкриття провадження у справі. Питання відкриття провадження у справі або про відмову у відкритті провадження у справі вирішується в один із трьох передбачених законом способів: 1) не пізніше трьох днів з дня надходження заяви до суду; 2) або закінчення строку, встановленого для усунення недоліків; 3) не пізніше наступного дня після отримання судом інформації про місце проживання (перебування) фізичної особи відповідно до ч. 4 ст. 122 ЦПК України.

Тобто, за загальним положенням виникнення цивільних процесуальних відносин пов'язано із моментом надходження позовної заяви до суду, а не з моментом подання цієї заяви, що було б більш логічно, оскільки це пов'язано із реалізацією права особи на судовий захист. Подання заяви свідчить про бажання і ініціативу особи на захист свого права, законного інтересу або свободи у суді. Надходження заяви до суду є фактом, що визначає подальше провадження у справі і відповідно до ч. 4 ст. 122 ЦПК України суд з цього моменту повинен

здійснити одну із передбачених законом дій: 1) відкрити провадження у справі; 2) відмовити у відкритті або 3) надати строк для усунення недоліків.

Для відкриття провадження у справі суд повинен вирішити коло питань, зокрема, про відповідність заяви встановленим законом вимогам, сплачено судовий збір, відсутні обставини, визначені у п. 3 ст. 121 ЦПК України та п. 2 ст. 122 ЦПК України. Цю діяльність суду не можна визначити як правосуддя у справі, але це дії, що сприяють здійсненню правосуддя у справі, яка тягне за собою певні наслідки, зокрема, надання строку для усунення недоліків відповідно до п. 1 ст. 121 ЦПК України. Так, суд в разі невідповідності заяви встановленим вимогам може надати строк для виправлення недоліків, який не може перевищувати п'ять днів.

Встановлення у п. 3 ст. 122 ЦПК України обов'язку суду не пізніше двох днів із дня надходження позовної заяви звернутися до відповідного органу реєстрації місця перебування та місця проживання особи щодо надання інформації про зареєстроване місце проживання (перебування) фізичної особи, яка зазначена відповідачем, яка повинна бути надана відповідним органом протягом трьох днів з моменту отримання ними такого звернення, теж викликає певні зауваження.

Отже, з моменту надходження заяви до суду і до моменту відкриття провадження у справі може пройти від трьох до 10 і більше днів, що, безумовно, є дуже негативним явищем сучасного цивільного судочинства. На нашу думку, саме те, що строк, що проходить з моменту надходження заяви до суду і до відкриття провадження у справі, не входить до загального строку розгляду справи, передбаченого ч. 1 ст. 157 ЦПК України, сприяє затягуванню загального строку розгляду і вирішення цивільних справ в суді.

У ряді випадків, передбачених ЦПК України, строк розгляду справи починає спливати спочатку. До таких випадків, зокрема, слід віднести: вступ в справу третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору відповідно до ч. 2 ст. 33 ЦПК України; заміну неналежного відповідача у справі або залучення у порядку заміни неналежного відповідача співвідповідача відповідно до ч. 2 ст. 34 ЦПК України; у разі відкладення справи відповідно до ч. 6 ст. 191 ЦПК України та п. 1-4 ч. 1 ст. 169 ЦПК України; у разі неявки в судове засідання свідка, експерта, спеціаліста, перекладача суд заслуховує думку осіб, які беруть участь у справі, про можливість розгляду справи за їх відсутності та постановляє ухвалу про продовження судового розгляду або про відкладення розгляду справи на певний строк відповідно до ст. 170 ЦПК України; за клопотанням сторони та з урахуванням обставин справи у разі неявки представника в судове засідання без поважних причин або неповідомлення ним про причини неявки відповідно до ч. 2 ст. 169 ЦПК України; після закінчення поновленого розгляду справи суд залежно від його результатів відкриває судові дебати з приводу додатково

досліджених обставин і виходить до нарадчої кімнати для ухвалення рішення або, якщо вчинення необхідних процесуальних дій у даному судовому засіданні виявилось неможливим, постановляє ухвалу про відкладення розгляду справи чи оголошує перерву відповідно до ч. 4 ст. 195 ЦПК України; у разі неможливості розгляду справи у зв'язку з необхідністю заміни відведеного судді або залучення до участі в справі інших осіб (ч. 1 ст. 191 ЦПК України).

На нашу думку, слід також починати розгляд справи спочатку з моменту вступу у справу правонаступника, а також при об'єднання або роз'єднання позовів. Враховуючи те, що при зміні учасника процесу на правонаступника слід забезпечити належну реалізацію його прав у процесі, а при об'єднанні або роз'єднанні позовів передусім змінюється предмет позову, слід починати судовий розгляд справи спочатку.

У разі залучення до участі у справі правонаступника, третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, заміни неналежного відповідача або залученого у порядку заміни неналежного відповідача співвідповідача, строки мають, безумовно, обчислюватися спочатку, оскільки ці особи повинні мати можливість скористатися всіма своїми правами, передбаченими чинним законодавством.

Вступ у справу правонаступника можливий у разі смерті або оголошення фізичної особи померлою, яка була стороною у справі, якщо спірні правовідносини допускають правонаступництво відповідно до п.1 ч. 1 ст. 201 ЦПК України. Після залучення до участі у справі правонаступника або законного представника відновлюється провадження у справі відповідно до п. 2 ст. 204 ЦПК України, перебіг процесуальних строків продовжується. Це положення чинного законодавства порушує принципи доступності, диспозитивності та змагальності цивільного судочинства, оскільки особа, яка бере участь у процесі, має право користуватися всіма правами і нести всі обов'язки, які передбачено законом, із моменту початку провадження і до його завершення. Це має особливо важливе значення саме для відповідача у справі, оскільки він відповідно до ст. 31-32 ЦПК України користується рядом прав, які передбачено для його захисту, зокрема, визнати позов повністю або частково, пред'явити зустрічний позов.

Оскільки об'єднання і роз'єднання позовів відбувається за ініціативою суду та за умови, що це сприятиме правильному та своєчасному розгляду і вирішенню справи, строк розгляду вимог, виділених в самостійне провадження, слід обчислювати із дня початку відліку строку за останньою заявленою вимогою, а при об'єднанні позовів в одне провадження строк розгляду такої справи обчислюється за одним із об'єднаних позовів, відлік строку за яким почався останнім. У протилежному випадку, на нашу думку, це може призвести до безпідставного та необґрунтованого позбавлення інших учасників процесу права на здійснення процесуальних дій у визначені законом

строки. При об'єднанні і роз'єднанні позовів може змінюватися коло учасників, предмет доказування у справі тощо, у зв'язку із чим, доцільним, на нашу думку, є проведення стадії провадження у справі досудового розгляду. Тому ми вважаємо необхідним після об'єднання і роз'єднання позовів розпочати розгляд справи спочатку.

Поряд із цим, вважаємо сумнівним доцільність розглядати справу спочатку у випадках залучення до участі у справі інших учасників, зокрема, експерта, свідка тощо відповідно до ч. 1 ст. 191 ЦПК України.

Враховуючи виключну важливість правильного визначення моменту початку впливу строку розгляду справ судом, необхідно розглянути доцільність внесення відповідних змін до ЦПК України, де передбачити, що загальний строк розгляду справ судом починається із моменту надходження заяви або скарги до суду, а також особливі випадки, коли розгляд справи починається спочатку, зокрема, вступ у справу належного відповідача, співвідповідача, третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги на предмет спору, правонаступника.

Момент закінчення провадження у цивільній справі в суді законом точно не визначений. Так, за ч. 3 ст. 208 ЦПК України судовий розгляд справи закінчується ухваленням рішення суду або постановленням ухвали. Але, на нашу думку, момент закінчення провадження у справі слід визнати ухвалення і проголошення судового рішення. По-перше, ухвалення судового рішення є частиною останнього етапу судового розгляду, який об'єднаний із проголошенням такого рішення. Особливості ухвалення судового рішення передбачені для справ наказного провадження, при перегляді справ судами апеляційної та касаційної інстанції, Верховним судом України. Набрання рішенням суду законної сили відбувається відповідно до ст. 223 ЦПК України і саме із цим моментом пов'язані наслідки вирішення справи: після цього особи, які брали участь у справі, не можуть знову заявляти в суді ту саму позовну вимогу з тих самих підстав, а також оспорювати в іншому процесі встановлені судом факти і правовідносини; рішення суду стає загальнообов'язковим і підлягає виконанню тощо.

Проголошення судового рішення є другою частиною заключного етапу судового розгляду, яке теж характеризується особливою процедурою, загальні вимоги до проведення якої визначені ст. 218 ЦПК України. За загальними положеннями, рішення суду проголошується прилюдно, крім випадків, коли розгляд проводився у закритому судовому засіданні. Якщо складання повного рішення в зв'язку із складністю справи було відкладено, вступну і резолютивну частини суд має проголосити в тому самому засіданні, в якому закінчився розгляд справи, а також повідомити, коли особи, які беруть участь у справі, зможуть ознайомитися з повним рішенням суду. При проголошенні рішення головуючий роз'яснює його зміст, порядок і строк оскарження. У зв'язку із цим, на

нашу думку, саме проголошення судового рішення слід визнати моментом закінчення розгляду справи судом.

Важливість та необхідність подальшого удосконалення цивільного процесуального законодавства є одним із найголовніших завдань сучасної правової спільноти, оскільки досконалий механізм відновлення справедливості є запорукою гармонійного і стабільного існування та розвитку сучасного суспільства.

Список літератури:

1. European Convention on Human Rights as amended by Protocols Nos. 11 and 14, supplemented by Protocols Nos. 1, 4, 6, 7, 12 and 13 // [http://www.echr.coe.int/ECHR/EN/Header/Basic+Texts/The+Convention+and+additional+protocols/The+European+Convention+on+Human+Rights/ARTICLE 6 Right to a fair trial](http://www.echr.coe.int/ECHR/EN/Header/Basic+Texts/The+Convention+and+additional+protocols/The+European+Convention+on+Human+Rights/ARTICLE+6+Right+to+a+fair+trial)
2. Європейська конвенція з прав людини: основні положення і практика застосування, український контекст / за ред. О.Л. Жуковської. – К. : ЗАТ «ВІПОЛ», 2004. – 960 с. – (автор – Д. Віткаускас) – С. 217–220.
3. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року зі змінами та доповненнями : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.
4. Про строки розгляду судами України кримінальних і цивільних справ : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 1 квітня 1994 р. № 3 зі змінами від 3 грудня 1997 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-94
5. Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ в суді першої інстанції : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 р. № 2 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-09>

Статья посвящена исследованию понятия срока рассмотрения гражданских дел в судах, определению начала протекания этих сроков и окончания, а также проанализировано основания и порядок истечения сроков рассмотрения дела сначала, в связи с чем внесены предложения по усовершенствованию действующего законодательства.

Процессуальные сроки, срок рассмотрения гражданских дел, судебное рассмотрение, гражданское производство.

The article investigates the concept of the term of consideration of civil cases in the courts, the definition of its beginning and the end, and also analyzed the grounds and procedure for the expiration of trial, and therefore made proposition to improve the current legislative.

Procedural terms, the term of consideration of civil cases, judicial review, civil proceedings.